

GÖKTÜRK HARFLİ YAZITLARDA –gAll EKİ ÜZERİNE

Özcan TABAKLAR*

ÖZET

Bugün Türkiye Türkçesinde “-dAn beri” anlamıyla kullanılan –Alı zarf-fiil eki, Eski Türkçede –gAll şeklinde karşımıza çıkar. Göktürk harfli yazıtlarda kullanım alanı pek de geniş olmayan –gAll ekinin fonksiyonları bu makalenin konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göktürkçe, zarf-fiil, sıfat-fiil, -gAll

ABSTRACT

-All gerundium suffix which is used in the meaning of “-dAn beri” in Turkey Turkish, appears us in the form of –gAll in old Turl-kish language. The topic of this article is the functions of -gAll suffix that is not commonly used in Göktürk-lettered inscription.

Key words: Göktürk Language, gerundium, participle

Zarf-fiil ekleri fiilleri başka bir fiile bağlayan eklerdir. Filler, zarf-fiil ekini alınca başka bir fiili nitelediklerinden dolayı zarf durumuna geçerler.

Zarf-fiiller konusunda bazı görüşleri burada belirtmek yerinde olacaktır:

- Zarf-fiiller, hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne de sıfat-fiiller gibi nesne ifade ederler. Zarf-fiiller şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket hâli karşılırlar.¹

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı

- Zarf-fiiller fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özel şekillerdir. Bunlar tümü ile zamana bağlı değildirlir. Bu yüzden isim-fiillere benzer, sıfat-fillerden ayrılır.²
- Zarf-fiiller, fiillerin zarf şeklidir. Hareket ve zaman ifadeleri ile fiile, eylemin durum ve tarzını bildirmesi ile de zarfa dayanır. Cümlede fiillerin zarf kullanılışlarını sağlarlar.³
- Zarf-fiiller, bir yanı ile fiil bir yanı ile de zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için fiil yönleri yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılar. Zarf yönleri ile de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptir.⁴

Demek ki zarf-fiiller;

1. Hareket ve zaman bildirirler. Bundan dolayı fillere dayanırlar ve anlam açısından sıfat-fillerden ayrılırlar.
2. Fiilin durum ve tarzını bildirirler.
3. İsimleşmezler, çekime girmezler, fiilin anlamını değıştirmezler.
4. Cümlede fiillerin zarfını oluştururlar.

Türkçede fiil kök ve gövdelerine getirilerek zarf-fiil yapan eklerden biri Eski Türkçede -gAll şeklinde karşımıza çıkan, bugün Türkiye Türkçesinde -All şekliyle kullanılan zarf-fiil ekidir. Türkiye Türkçesindeki -All zarf-fiil ekinin fonksiyonları bazı gramer kitaplarında şöyle belirtilmiştir:

“Eski Türkçede -mAk için manasını ifade eden, sebep gösteren bir hal zarfıdır. Batı Türkçesinde -dAn beri manasıyla kullanılarak bir devamlılık, bir süre belirtir.”⁵

“Bunlar yüklemi oldukları iç cümleyi bir zaman ilişkisiyle baş cümleye bağlarlar ve zaman zarf-fiilleri adını alırlar.”⁶

“-All, süreklilik gösteren zarf-fiil ekidir. Başlangıçlı zarf-fiile ve sürekliliği ana fiile uzanan bir zaman ifade eder.”⁷

¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2000, s.338.

² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1974, s. 427-428.

³ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı Ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2006,s.517.

⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s.983.

⁵ Ergin, age, s.342.

⁶ Banguoğlu, age, s.432.

⁷ Özkan, Tören, Esin, age, s.519.

“Başlangıcı geçmişe dayanan ve devamı asıl fiille bütünleştiği için “bir zamandan beri” anlamıyla zamanda süreklilik gösteren zarf-fiiller türetir.”⁸

Bugün Türkiye Türkçesinde “-dAn beri” anlamıyla kullanılarak zamanda süreklilik ifade eden -All zarf-fiil ekinin Göktürkçedeki -gAll ekinden, Eski Türkçe ve Oğuzca arasındaki fonetik değişimle ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu ekin Göktürkçedeki fonksiyonları, “Bu eylem zarfının iki farklı görevi vardır: Asıl eylemin amacını ifade etmek; 2. Asıl eylemin başlangıç noktası olan bir eylemi ifade etmek.”⁹ olarak belirtilmiştir.

Göktürkçede az sayıda kullanılan -gAll eki sadece zarf-fiiller mi yapmaktadır? Bu soruya cevap vermek için Göktürk harfli kitabelerde bu ekin geçtiği yerleri ve ekin fonksiyonlarını tespit etmek gerekir:

anı subğa bardımız. ol sub kıdı bardımız. asıngalı tüşürtümüz .atıg ıka bayur ertimiz. (Tunyukuk, K/27)

(Anı ırmağına vardık. O ırmak boyunca gittik. Tırmanmak için indirdik. Atları ağaca bağladık.)

andan içreki ne kişi tin[...]i yok boltaçı er[ti ...]a okıgali kelti. (Bilge Kagan D/28)

(Onun içindeki insanlar ... yok olacak idi çağırma için geldiler.)

sıngar süsi süngüşgeli kelti. (Bilge Kagan D/32)

(Yarı ordusu savaşıma için geldi.)

[sıngar] süsi ebig barkıg yulgali bardı. (Bilge Kagan D/32)

(Yarı ordusu evi barkı yağmalamak için gitti.)

yadağ yabız boldı tip algali kelti. (Bilge Kagan D/32)

(Piyade bozuldu diyerek almak (zapt etmek) için geldi.)

kişi oğlı köp ölgeli törümüş. (Kül Tigin K/10)

(İnsanoğlu hep ölmek üzere yaratılmış.)

Karlık tapa [...] gali barıp azın erig yana ebinge süngüş kigürdi.(Külü Çor D/20)

⁸ Korkmaz, age, s. 1009.

⁹ Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara 2006, s.177.

Karlukları **-mak üzere** gidip az sayıda er ile tekrar evine savaşı soktu.

Karluğuş sançğalı süledi. (Köli Çor D/22)

“Karlukları mızraklamak üzere asker sevk etti.”

Yukarıdaki örneklere bakıldığında -gAll eki almış kelimelerin ve bu kelimelerle oluşan kelime gruplarının cümlede zarf olarak kullanıldıkları görülür. Burada da görüldüğü gibi, ek geldiği kelimeye “-mAk için”, “-mAk üzere” anlamları katarak sebep bildiren hâl zarfı oluşturmak için kullanılır.

Türk bodun kıfılınğalı Türk kağan olurgalı Şantung balık[k]a taluy ögüzke tegmiş yok ermiş. (Tunyukuk D/18)

(Türk milleti yaratıldığından beri Türk kağanı tahta çıktığından beri Şantung şehirlerine ve denize ulaşmış yok imiş.)

Cümlede geçen -gAll ekli iki örnekte de ek, fiile “-dAn beri” anlamı katarak zamanda süreklilik gösteren zarf yapmıştır. Ekin buradaki fonksiyonu Türkiye Türkçesinde bugün kullanılan -All zarf-fiil ekinin fonksiyonuyla aynıyet göstermektedir. Yukarıdaki örnekte -gAll ekini alarak zarflaşan kelimelerin oluşturduğu zarf-fiil grupları cümlede zarfı durumundadır.

Gerek “-mAk için”, “-mAk üzere” anlamları gerekse “-dAn beri” anlamları katarak zarf-fiiller oluşturan -gAll ekinin bu fonksiyonlarının dışında da kullanıldığı, Tunyukuk yazıtında geçen iki örnekte görülmektedir:

Yuyka erkli tupulğalı uçuz ermiş. (Tunyukuk G/6)

(Yufka olanı delmek kolay imiş.)

Yinçge erklig üzgeli uçuz. (Tunyukuk G/6)

(İnce olanı kırmak kolay (miş).)

Tunyukuk yazıtında geçen bu iki örnekte -gAll ekini bir zarf-fiil eki olarak belirtmek olanaksızdır. Zira be iki ekin getirilmesi ile

oluşturulan kelime grupları cümlede özne göreviyle kullanılmışlardır. Zarf-fiillerin en önemli özellikleri cümlede zarf olarak kullanılmaları ise -gAll eki almış bu yapılar cümlede nasıl özne durumunda olabilirler?

Göktürkçede -mAk isim-fiil ekinin sadece bir örnekte fiilden kalıcı isim yapma eki olarak karşımıza çıktığı¹⁰ düşünüldüğünde -gAll ekinin Göktürkçede sadece zarf-fiil eki olarak değil, isim-fiil eki olarak da kullanılmış olduğunu söylemek gerekir.

Sonuç olarak Göktürkçede -gAll ekinin fonksiyonlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Eklendiği fiillere “-mAk için”, -mAk üzere” anlamları katar. Böylece hâl zarfı yapar.
2. Eklendiği fiillere “-dAn beri” anlamı katarak zamanda süreklilik ifade eden zarflar yapar.
3. Eklendiği fiillere “-mAk” anlamı katarak isim-fiil yapar.

KAYNAKÇA

- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1974.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları No:95, İstanbul 2007.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2000.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 2009.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları: 529, Ankara 1987.
- ÖZKAN, Mustafa, Hatice Tören, Osman Esin, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2006.
- TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara 2000.

¹⁰ Tekin, age, s.93.

- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 540, Ankara 2006.
- TEKİN, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 5, Ankara 1994.
- TEZCAN, Semih, “Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 1975-1976*, Ankara 1976, s. 173-181.
- USER, Hatice Şirin, *Köktürk ve Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Kömen Yayınları, Konya, 2009.